

VOORAF

De cijfers liegen er niet om

Willemien Boot

Hoezo liegen de cijfers er niet om? *There are lies, damned lies and statistics.*

In najaar 2006 daalde er een regen aan rapporten en boeken neer over religie, geloof, kerk.

Het Sociaal-Cultureel Planbureau beet het spits af, met *Godsdienstige veranderingen*. Veel artikelen in kranten en reacties in de (kerkelijke) pers volgden. Bakas en Buwalda beschreven acht actuele trends op de relimarkt in *De Toekomst van God*. Erik Sengers schreef over *Aantrekkelijk Kerk*. Hijme Stoffels onderzocht voor de jarige IKON in welke God dominees geloofden. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid publiceerde eind 2006 *Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie*. Het KASKI publiceert binnenkort een nieuwe editie van *God in Nederland* (loopt sinds jaren 70).

Religie is in, kerk is uit, vatte Kees de Groot de godsdienstige veranderingen al eens samen, in deze Nieuwsbrief in 2004. Het SCP doet langlopend onderzoek, waarin per definitie de verschuivingen klein zijn en vaak 'naar verwachting'. Dus waarom nu al deze reuring? Zijn we zo dol op slechte cijfers? En wat betekenen ze in de praktijk van het kerkenwerk? Negeren we ze vrolijk? Het intrigeerde ons als redactie. Vandaar dit themanummer.

Jan Jonkers plaatst methodische kanttekeningen bij de cijfers: is meten wel weten? Peet Valstar beschrijft de uiteenlopende reacties op de rapporten. En Jan Willem Wits geeft er zo eentje.

We vroegen een kerkopbouwer in de praktijk, Els Deenen, en eentje in opleiding, Niels Morpey, wat die cijfers over terugloop hen doen, we informeerden bij kerken die niet krimpen (Hans Visser, SKIN en Stefan Paas, Via Nova Amsterdam). We zagen de trend naar orthodoxie en Anne-Claire Mulder ontdekte een consequentie: daar hebben vrouwen als leiders weinig te zoeken. We vroegen godsdienstsociologen te schrijven over het cijfermateriaal. Dit leidde tot een novum: een *mail-discussie* tussen Jan Jonkers en Kees de Groot, die u midden in het nummer terugvindt. Wat betekenen cijfers voor kerkelijk beleid? Ook Harry Bisseling schrijft hierover.

Terwijl al die cijfers en hun interpretatie langskomen denk ik terug aan Koot en Bie. Bie zit achter een bureau en roept: "Cijfers! Ik wil cijfers zien!" Tegenover hem opent Koot zijn attachékoffertje en pakt daar cijfers uit, blikken huisnummerbordjes. "Drie. Tweehonderdveertien B. Zevenenvijftig. Drieëntachtig. Wilt u meer cijfers? Vierenvertig."

Nog één cijfer dan: het WKO heeft nu 70 leden. De WKO-ledenlijst 2007 in dit nummer helpt alle leden elkaar te vinden.

VAN HET BESTUUR

Aandacht voor kwaliteit

Peet Valstar

De laatste vergadering van het WKO-bestuur dateert van 29 november 2006. Een flink deel ervan werd besteed aan een gesprek met Sake Stoppels, docent gemeenteopbouw aan de VU.

Omdat sinds het vertrek van Kees de Groot in het bestuur geen directe link naar de universiteiten meer aanwezig is, is nu de afspraak gemaakt dat één keer per jaar per toerbeurt een universitair docent kerkopbouw/

gemeenteopbouw het bestuur zal bijpraten over nieuwe ontwikkelingen, trends etc. Sake beet het spits af. Hij vertelde met name veel over ontwikkelingen op het evangelische erf. Een komend themanummer van het tijdschrift

'Praktische Theologie' zal gaan over evangelisering en traditionele kerk. Daarnaast is Sake één van de vijf redacteurs van het handboek kerkopbouw dat deze zomer zal verschijnen. De titel: 'Levend lichaam, dynamiek in christelijke geloofsgemeenschappen in Nederland'. Verplichte kost, lijkt ons en daarom wil het WKO graag aandacht aan deze publicatie besteden. De gedachte is om dit te doen i.c.m. de jaarvergadering in september.

Mede naar aanleiding van de inventarisatie van het WKO-ledenbestand is tevens besloten om dit jaar enkele werkdagen te organiseren met als doel het trainen van de basisvaardigheden (de toolkit) van de opbouwwerker. Binnenkort zullen data en thema's bekend worden gemaakt. En als klap op de vuurpijl wordt er in het voorjaar ook een studiedag over

leiderschap georganiseerd. Een meer reflectieve dag waarbij de rol van de opbouwwerker breder wordt bekeken.

Aandacht voor de kwaliteit van de opbouwwerker staat dus nog steeds hoog in het vaandel van het WKO. Wat de kwantiteit betreft bleven we op peil. Hoewel er aardig wat mutaties waren telde het WKO zowel per 1.1.2006 als per 1.1.2007 70 leden.

Tenslotte nog een zeer dringende oproep, nu ook vanaf deze plek. Voor jullie ligt een prachtige nieuwsbrief, iets om trots op te zijn. Er is hard aan gewerkt... door drie mensen: Rein Brouwer, Willemien Boot en Marianne Jongerius. Hulde! Maar om deze kwaliteit vol te kunnen houden is er echt uitbreiding van de redactie nodig. Een leuke job! Wie meldt zich?

ARTIKEL

Godsdienst meten?

Jan B.G. Jonkers, godsdienstsocioloog

Jullie zullen het niet in de boekenkast hebben staan. Maar onder de titel, *Godsdienst gemeten*, schreef ik in 1997 een boek. In 1999 verscheen er zelfs een geheel herziene en aangevulde uitgave, waaraan ook Gerlof van Rheenen meewerkte. Aan dit boek moest ik denken toen Willemien Boot mij vroeg mee te werken aan dit themanummer van de WKO-Nieuwsbrief.

Sociaal-wetenschappelijke cijfers over godsdienst in Nederland en elders, wat betekenen zij voor het kerkelijk opbouwwerk? En ... hoe kijk je aan tegen dit soort cijfers? En juist dat boek, *Godsdienst gemeten*, ging over het verzamelen van survey-data over godsdienst, zoals dat gebruikelijk is in sociaal-wetenschappelijk en praktisch-theologisch onderzoek in Nederland. Dat boek moet je maar niet aanschaffen. Het is geen leesboek, maar een inventarisatie van meetinstrumenten, dor en droog, een monnikenwerk om ze geordend op rij te zetten, maar uiterst nuttig voor de onderzoeker op dit terrein, die cijfers en gegevens wil verzamelen. Het is wel boeiend het eens door te bladeren. Dan valt te leren wat het betekent om cijfers over godsdienst te verzamelen. Dan valt te leren waar cijfers voor staan en vooral ook waar ze niet voor staan. Wie cijfers wil gebruiken, verkregen door middel van sociaal-wetenschappelijk onderzoek, moet weten hoe de cijferbrij gekookt wordt. Daarop ga ik

hieronder in. Vooraf maak ik een opmerking over het meer naast de cijfers en tenslotte maak ik enkele opmerkingen over cijfers en beleid.

Kwaliteit en kwantiteit

De cijfers trekken in onze tijd de aandacht. Over van alles en nog wat verschijnen cijfers. Van alles worden statistieken gemaakt, vaak uitgedrukt in diagrammen, cirkels (de 'taarten') en grafieken. Vragenlijsten, testen, peilen, toetsen, we doen het alsof het onze lust en ons leven is. Een school, een ziekenhuis, een kind, een politieke partij, een bedrijf, een student, zij allen presteren beter als het meetcijfer hoger uitvalt, althans zo wordt ons verteld. En zo wordt de godsdienst van mensen ook gemeten en gewogen. Maar: is godsdienst in cijfers uit te drukken? Geloven mensen, meer, beter, oprechter, dieper als ze meer dit of hoger dat scoren? Kun je trouwens wel een beetje geloven, of niet, of wel, of veel? Of geldt van geloof hetzelfde als van zwanger-

schap: je kunt niet een beetje zwanger zijn. Meten en wegen berust op vergelijking.

Het unieke kun je dan ook niet kwantificeren. En geldt dat ook niet van godsdienst? Het antwoord op deze vraag luidt inderdaad ontkennend: godsdienst is niet te meten. Geloof is een kwaliteit, kent een oneindige gevarieerdheid en is voor ieder mens uniek.

De vraag is nu, 'wat' meten (= kwantificeren) de sociale wetenschappers dan als ze godsdienst gaan onderzoeken? Een logische vraag, maar hij laat zich niet zomaar beantwoorden. Het antwoord verschilt namelijk per meting of onderzoek. Verhelderend is hier te attenderen op de werkwijze: 'hoe' meten de sociale wetenschappers? Om te meten dient eerst een meetinstrument gemaakt te worden. Het meetinstrument bepaalt 'wat' gemeten wordt. Een centimeter meet lengte, breedte en hoogte en niet gewicht of temperatuur of druk of andere wetenswaardige zaken. Als sociale wetenschappers godsdienstige verschijnselen gaan meten dan beginnen ze eerst met een groots en ingewikkeld constructieproces om hun meetapparatuur te ontwikkelen. Allereerst zullen ze een definitie kiezen of ontwikkelen van godsdienst. Daarna omschrijven ze zo nauwkeurig mogelijk de te meten

verschijnselen, bijvoorbeeld 'godsdienstige opvattingen', 'godsdienstige participatie', 'religieuze ervaring', 'religieus gedrag', 'godsdienstige betrokkenheid', e.d.

Dit hele proces wordt wel aangeduid met *conceptualisering*. Dit is het theoretische deel van het onderzoeksproces. Na de conceptualisering volgt een tweede fase in het constructieproces: de *operationalisering*. In deze fase worden de ontwikkelde concepten meetbaar gemaakt. Dit is het methodische deel van het constructieproces. Let op: in het sociaal-wetenschappelijke onderzoek wordt dus niet godsdienst als zodanig gemeten, maar de ontwikkelde concepten van godsdienst. De uitkomsten van een onderzoek of meting leiden dan ook stevast tot twee discussies. Allereerst de discussie over de betekenis of zinvolheid van de gehanteerde concepten. Zijn andere omschrijvingen beter, handiger, betekenisvoller? Vervolgens is er de discussie over de meting zelf. Wordt het gedefinieerde verschijnsel correct gemeten (de geldigheidsvraag) en werd het nauwkeurig genoeg gemeten (de betrouwbaarheidsvraag).

Appels en peren

Wie nu een nauwkeurig beeld wil krijgen van de godsdienstige situatie en de veranderingen daarin binnen de westerse wereld, in Europa of in Nederland, krijgt met moeilijkheden te maken, die alles van doen hebben met de boven beschreven werkwijze binnen de sociale wetenschappen. Ik illustreer dit aan het meest eenvoudige gegeven: *kerkelijk lidmaatschap*. In het bovengenoemde boek *Godsdienst gemeten* komen de volgende survey-vragen voor (pag. 119, 120):

- Bent u aangesloten bij een kerkgenootschap of een godsdienstige groepering? (Keuze: 1. ja 2. nee) Zo ja, welk kerkgenootschap is dat?
- Rekent u zichzelf tot een kerkgenootschap of godsdienstige groepering zonder dat u daar feitelijk bij aangesloten bent? (Keuze: 1. ja, reken mij ertoe 2. neen, reken mij er niet toe)
- Beschouwt u zichzelf als lid van een christelijke kerk of geloofsgemeenschap? (Keuze: 1. ja 2. neen 3. weet niet/onzeker) Indien ja: Welke kerk of geloofsgemeenschap is dat?
- Beschouwt u zichzelf als behorend tot een godsdienst? Zo ja, tot welke?

- Ben je lid van een kerk of godsdienstige groepering? (Keuze: 1. nee 2. ja, nl. ...)
- Behoort u tot een kerkgenootschap of een godsdienstige gemeenschap? (Keuze: 1. ja 2. nee) Indien ja: Tot welke?
- Bent u in een christelijke kerk of gemeente grootgebracht? (Keuze: 1. ja 2. nee) Zo ja, in welke? Met als vervolgvraag: Beschouwt u zichzelf momenteel als lid van een christelijke kerk of gemeente? (Keuze: 1. ja 2. nee) Zo ja, van welke?

We komen vijf termen voor kerk tegen:

- kerkgenootschap
- godsdienstige groepering
- christelijke kerk
- geloofsgemeenschap
- gemeente.

De eerste term heeft een juridische betekenis. Nu vallen ook moskeeën en het humanistisch verbond onder de paraplu kerkelijk lidmaatschap. De tweede term is een sociologische begripsaanduiding. De derde is een godsdienstige aanduiding, de vierde bevat een theologische kwalificatie en de vijfde een klassiek burgerlijke. Lidmaatschap wordt ook op meerdere manieren ingevuld: aangesloten bij, rekenen tot, beschouwen als, lid zijn van. Zo wordt gevarieerd van formeel administratief naar subjectieve betrokkenheid. Vaak wordt gebruik gemaakt van een zogenaamde 'tweetrapsvraag', zoals boven aangegeven. Soms wordt ook rechtstreeks gevraagd: Van welke kerk bent u lid? De respondent kan dan kiezen uit een lijst van

kerkgenootschappen. Deze directe vraagstelling levert minstens 10% meer kerkleden op dan een tweetrapsvraagstelling! Soms kunnen respondenten kiezen uit een voorgelegde rij namen van kerkgenootschappen. Soms dienen ze zelf de naam op te geven van de kerk waarvan ze lid zijn. In het laatste geval groeit de rubriek 'overigen' aanzienlijk omdat veel aan de onderzoeker onbekende kerken genoemd worden. Uit dit voorbeeld van een toch betrekkelijk eenvoudig gegeven als lidmaatschap blijkt wel hoe moeilijk het 'meten' van godsdienstige gegevens in de praktijk is. Deze complicaties maken het vergelijken van meerdere onderzoeken, bijvoorbeeld door de jaren heen, buitengewoon lastig, soms zelfs onmogelijk. De vergelijkingen worden nog ingewikkelder als we ze willen maken tussen verschillende landen in Europa of zelfs wereldwijd. Het is dan ook altijd zaak precies na te gaan waar de cijfers voor staan, hoe in de diverse onderzoeken het sociaal-wetenschappelijke constructieproces van het meetinstrument is uitgevoerd en hoe de cijfers worden geïnterpreteerd.

Middenin deze WKO-Nieuwsbrief leest u de discussie tussen godsdienstsociologen Jan Jonkers en Kees de Groot over de implicaties voor kerkelijk beleid van deze cijfers (redactie)

SIGNALEMENT

Bespreking door Rein Brouwer van: Jos Becker en Joep de Hart, Godsdienstige veranderingen in Nederland. Verschuivingen in de binding met de kerken en christelijke traditie Sociaal en Cultureel Planbureau Den Haag, september 2006.

Het Sociaal en Cultureel Planbureau heeft een traditie van respectabel onderzoek naar voortgaande secularisatie en ontkerkelijking in Nederland. Uit dit onderzoek blijkt echter dat Nederland in vergelijking met andere Europese landen tot de middengroep behoort qua kerkgang. Er zijn zelfs signalen dat de ontkerkelijking op zijn verzadiging lijkt af te steven, ook al blijft het vooralsnog een krachtige trend. De verwachting is dat in 2020 72% van de Nederlanders buitenkerkelijk zal zijn. Toch daalt onder jongeren (16-30 jaar) de

buitenkerkelijkheid iets. Het platteland, gevormd door gemeenten met minder dan 50.000 inwoners, ontwikkelt zich steeds meer als bolwerk van kerkelijkheid. En ook de migrantenkerken beginnen mee te tellen. Verder neemt het geloof in Nederland eerder toe dan af. Nederlanders blijken zichzelf ook met enige graagte 'religieus' te typeren. Het valt te betwijfelen of de reguliere kerken hier garen bij kunnen spinnen. Het religieuze landschap is namelijk ingrijpend veranderd. Wat zich nu manifesteert zijn geïndivida-

liseerde vormen van spiritualiteit, gericht op de ervaringsdimensie van religie. Het onderzoeksrapport duidt dit als 'levensbeschouwelijke patchworkidentiteit': *believing without belonging*.

Voor geïnteresseerden: het rapport als pdf-bestand (gratis) te downloaden van de website

van het Sociaal en Cultureel Planbureau:
www.scp.nl > publicaties > online boeken.

Eerdere onderzoeken naar secularisatie zijn daar ook te vinden.

SIGNALEMENT

Sterft, gij oude vormen en gedachten - of...reïncarneer

Bespreking door Willemien Boot van Bakas, Adjiedj en Minne Buwalda, De toekomst van God. Europese reli-trends. Scriptum, Schiedam 2006. ISBN 90 5594 501 3. www.toekomstvangod.nl.

Terwijl het bijgesloten cd-tje draait met muziek waar Hij van houdt (jawel, de toekomst van God is weer mannelijk) zie ik het boek: apart formaat en uitvoering, levendige lay-out, veel doeltreffende foto's, columns. Geen grafiek te bekennen.

Actueel is het ook: het kwam uit in september 2006 en Simonis is te zien in zijn nieuwe jurk (ontwerp Aziz Bekaoui) op de catwalk van het Catharijne-convent, 31-8-06, en tekstmateriaal uit juli 2006. Het hapt heerlijk weg, een zeldzaamheid bij een boek over God en geloof in de 21ste eeuw. En relateert: het zet Nederland in Europees perspectief (West en Oost) en Europa af en toe in wereldwijd perspectief.

Trendwatchers Bakas & Buwalda zien de ontkerkelijking in Europa doorgaan, maar mensen worden daarmee niet minder religieus.

Alleen al omdat Europa vergrijsd en mensen meer tijd voor bezinning en spiritualiteit zullen hebben. De oude instituties zullen daar weinig aan hebben: het reli-shoppen groeit verder. Rent-a-priest, de cyberdominee: ze zijn er al.

De vele trends op religieus gebied clusteren Bakas & Buwalda in *De Toekomst van God* in 7 megatrends:

- Naar een individualisering van religie
- Naar een nieuwe orthodoxie
- Naar een politisering van religie
- Naar een mediatisering van religie
- Naar de commercialisering van religie
- Naar religie als belevenis
- Naar nieuwe religieuze mengvormen

De trend naar orthodoxie zien Bakas & Buwalda ook terug in het verlangen naar bittere witlof en het bouwen van jaren-dertighuizen. Onder politisering noemen ze ook relidealisme en doe-go(e)derij, en de emancipatie via religie (migrantenkerken bv).

Bij mediatisering een overzichtje van artiesten aan het kruis. Nieuwe mengvormen karakteriseerde een krantenkop als: Opkomst van de hutspotgod. Sensuele en puriteinse spiritualiteit, podcastpriesters en God in Oost-Europa... Het is een vol boek, een *mood board*, dat is opgebouwd uit fragmenten, heel verschillende invalshoeken kent, impressionistisch religieuze trends schildert - maar dat vrolijk stemt. Voor kerkelijk opbouwwerkers die eens over de heg willen kijken.

SIGNALEMENT

Bespreking door Rein Brouwer van: Erik Sengers, Aantrekkelijke kerk. Nieuwe bewegingen in kerkelijk Nederland op de religieuze markt Eburon Delft 2006, ISBN 90-5972-112-8, €20,00.

De interesse voor religiositeit groeit, terwijl de betrokkenheid bij kerken afneemt. Zoveel is wel duidelijk uit de studies naar religieuze ontwikkelingen in Nederland die centraal staan in dit themanummer. Erik Sengers sluit bij deze constatering aan in zijn zoektocht naar 'aantrekkelijke kerk'. Kerken zouden zich meer op de vraag van buiten moet richten en zich moeten profileren op de religieuze markt.

Dat dit gemakkelijker gezegd is dan gedaan blijkt uit het empirische onderzoek waarvan Sengers in dit boek verslag doet. Vier bewegingen die inspelen op de religieuze markt van vraag en aanbod worden in beeld gebracht: de kerk als herberg, de alpha-cursus, *Willow Creek* en de Neocatechumenale weg. Deze 'marktgerichte bewegingen' worden tegen het licht gehouden van een aantal elementen die ontleend zijn aan de marketing-literatuur. De conclusie luidt dat de modellen in theorie zeker marktgericht zijn, uitgezonderd de Neocatechumenale weg, maar dat in de praktijk van concrete geloofsgemeenschappen het marktgerichte nauwelijks ontwikkeld wordt. De besproken modellen zijn vooral te zien als methodes van kerkopbouw, naar binnen gericht. Sengers laat zich door dit onderzoeksresultaat echter niet meteen ontmoedigen in zijn pleidooi voor meer markt in de kerk. Hij wil de spanning tussen marketing en kerkopbouw laten bestaan, omdat hij die met name terug ziet in evangelikale geloofsgemeenschappen en omdat mensen die van buiten geworven (marketing) worden toch ook geïntegreerd moeten worden in de gemeen-

schap (kerkopbouw). Daarnaast is hij er van overtuigd dat de marktgerichte bewegingen hun sporen nalaten in de grote kerken.

Gelovigen in de PKN en de RKK weten zich geïnspireerd en aangetrokken tot deze bewegingen, omdat zij regelmatig op positieve wijze publiciteit genereren. Er zit voor de kerken die al zolang het Nederlandse religieuze landschap bepalen niets anders op dan zich te verhouden tot de markt.

Sengers verwacht dat de denominaties langzaam zullen verkrummen. Er zal niet veel meer overblijven dan een netwerk-kerk, die een aantal actieve knooppunten met elkaar verbindt, zoals we nu al zien bij Focolare en de Charismatische Vernieuwing en het Evangelisch Werkverband. De concurrentie op de religieuze markt, tussen geloofsgemeenschappen en kerken, zal groter worden naarmate de kerken steeds meer leden verliezen, voorspelt Sengers. Of deze diversiteit en de inzet op kwaliteitsverbetering uiteindelijk zal leiden tot meer kerkelijke betrokkenheid, zoals verondersteld in de theorie waarop hij zijn visie baseert, blijft ook voor Sengers een vraag. Wie echter meer wil weten over de religieuze markt en (de bezwaren tegen) religieuze marketing en hoe geloofsgemeenschappen zich kunnen bewegen op de markt van geloof, hoop en liefde, vindt in dit boek voldoende aanzetten tot verdere reflectie op het uitdagende thema 'kerk en markt'.

COLUMN

Geloven – tobben of vet gaaf

Jan Willem Wits

Komt het nog goed met de kerk in Nederland? Nou, 't ziet er niet best uit. Op enkele grijze koppies na blijven de kerken zondagmorgen leeg. Mensen geloven volop in iets, iets of zelfs Iemand maar Het Instituut hebben ze daarvoor niet meer nodig.

Ook het recente rapport van het Sociaal en Cultureel Planbureau, 'Godsdienstige veranderingen in Nederland' voorspelde weinig goeds voor kerkelijk Nederland.

Alhoewel het SCP niet veel meer deed dan de gestage trends van de afgelopen halve eeuw met een liniaal naar de toekomst doortrekken, belden journalisten in de verwachting volledig

verraste kerkelijke voorlichters aan te treffen die verward en getergd bezig waren om de onheilstijding te verwerken. Dûh. Maar wat gaan jullie er aan doen, was de veelgestelde vervolgvraag. Tsja. Eehh. Nou. Secularisatie is een zeer complex verschijnsel, geloven is een heel persoonlijke aangelegenheid, ook andere maatschappelijke organisaties hebben last van individualisering, je krijgt de kerken echt niet vol met flitsende folders en wereldwijd doen we het wél heel goed.

Is dat voldoende? Laten christenen ten onrechte de schouders hangen, hooguit hopen dat het vanzelf weer overgaat? Ja, vindt godsdienstsocioloog Erik Sengers die de dominante mentaliteit in kerkelijk Nederland als ‘passief en afwachtend’ typeert. In zijn boek *Aantrekkelijke kerk* laat Sengers zich leiden door de vraag of geloofsgemeenschappen marktgericht werken, dat wil zeggen een duidelijke visie hebben op hun missie, doelgroepen formuleren, publiciteit gebruiken en voor alles zicht hebben op wat er speelt in de samenleving en daar het aanbod op afstemmen. De grote kerken in Nederland scoren volgens Sengers zeer laag wanneer het aan komt op marktgerichtheid. Zij zijn intern gesecculariseerd, afgedwaald van hun kernproduct en zo gericht op oecumenische harmonie dat zij geen (gezonde) concurrentie aan willen gaan met andere aanbieders in de dynamische religieuze markt. Kortom, de kerken lijden aan het KPN-syndroom. “Het publiek zal zich in religieuze zin meer als een consument gaan gedragen dan het nu doet. De grote kerken dienen zich daarom in de toekomst nog meer dan voorheen op een religieuze markt te positioneren”, aldus Sengers.

ARTIKEL

Uitzwaaien die droom van volle kerken

Peet Valstar

De cijfers liegen er niet om. Bijna tweederde van de Nederlandse bevolking zal in 2020 buitenkerkelijk zijn. Als de cijfers van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) in het rapport ‘Godsdienstige veranderingen in Nederland’ tenminste uitkomen.

Een kleine groep getrouwen gaat dan nog regelmatig ter kerke. ‘Een land van lege kerken’ kopt *Trouw*. Het aantal kerkleden en

Wat Sengers in theorie beschrijft, brengen de trendwatchers Bakas en Buwalda in praktijk. Stop met mokken, is hun blijde boodschap, want het komt allemaal goed. *De toekomst van God* ziet er uit als een *glossy* koffietafelboek waarin hippe straattaal en flashy illustraties niet ontbreken. Ondanks de lichtvoetige toon

waarmee zij rijp en groen aan elkaar breien, zijn hun signalementen van aanstormende religietrends scherp. Individualisering, politisering en mediatisering van religie. De opkomst van een nieuwe orthodoxie. Religie als belevenis. Het ontstaan van nieuwe mengvormen. Het trekt als een snelle MTV-clip voorbij. Het idee is even wennen, maar de boodschap duidelijk: geloven wordt weer vet gaaf!

Jan-Willem Wits (jwwits@rkk.nl) is hoofd Pers & Communicatie van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland.

kerkbezoekers is totaal ineengestort, in vergelijking met de jaren vijftig van de vorige eeuw. Voor de PKN pakt het helemaal slecht

uit: haar leden maken in 2020 nog maar vier procent van de bevolking uit (12 procent in 2004). Een vermindering van 2/3 in 15 jaar tot zeg maar 700.000 leden. Er blijven tweegrote religieuze 'groepen' over: rooms-katholieken en moslims. Overigens weten we dat alle grote organisaties te maken hebben met ledenverlies, de instituties zijn op hun retour. Het SCP stelt zelfs de vraag of je in 2020 een kerk van de PKN-omvang nog apart moet onderscheiden in onderzoeken of dat je die op een hoop kunt vegen met andere kleine kerkgenootschappen. Oorzaken van de snelle PKN-terugloop? In elk geval heeft niet iedereen de vorming van de PKN in 2004 willen meemaken (hersteld hervormden).

De reacties verschillen.

'Dit soort voorspellingen zijn zo veranderlijk als het weer' zegt Jan Willem Wits, RK-persvoorlichter. In een recent debat met de protestantse KASKI-onderzoeker Gert de Jong bleef hij opvallend laconiek. 'We hebben zulke periodes vaker gekend, veel belangrijker is dat we vrolijk doorgaan', zegt hij schouderophalend. Ik moet bekennen: zo'n instelling maakt me soms jaloers. De rijkere katholieke ervaring met mystiek (volgens Rahner voor 21^e eeuwse gelovigen onmisbaar) en symbolen en het grotere gemak waarmee op het katholieke erf wordt geanticipeerd op nieuwe omstandigheden, steken gunstig af tegen het wat minder lichtvoetige protestantisme.

Ook (de van huis uit katholieke) SCP-onderzoeker Joep de Hart weet van relativieren. 'Juist de periode tussen 1850 en 1960 was raar' vertelt hij in *Spits*. 'Eigenlijk zijn we nu dus weer net zo gelovig als in de periode daarvoor. Mensen waren wel gelovig, net als nu, ze

gingen alleen niet naar de kerk. Kerkbezoek was voor de elite' benadrukt De Hart.

Tegenover deze lichtvoetige reacties staan andere zoals die van PKN-voorman Bas Plaisier. 'Wij leven van de Geest, niet van cijfers' is zijn reactie. Om er haastig aan toe te voegen dat die cijfers pijnlijk zijn. 'De aantallen kloppen, maar mensen gaan wel bewuster geloven, dat geeft me moed'. Plaisier pleit voor een bezinning in alle kerken op een duidelijke missionaire visie via een 'taskforce'. Op de afzonderlijke RK- en PKN-erven heeft die bezinning inmiddels al plaatsgevonden. Opvallend is wel dat die bezinning vooral op inhoud plaatsvindt, niet op de o zo lastige vertaling in vormgeving.

Rouwproces

Godsdienstpsycholoog Rein Nauta - die al in de jaren '90 verkondigde dat kerkelijk opbouwwerk uit de tijd is - vraagt zich af wat deze cijfers met de gewone gelovigen doen. Hij vreest verlamming. 'Als al die anderen het niks vinden en je wat meewarig aankijken, wat zoek ik dan zelf nog in een kerk?' Nauta signaleert vluchtgedrag bij de geestelijkheid. Ze worden pastoraal werker in een ziekenhuis of vluchten in een verlicht (Op Goed Gerucht) of conservatief traditionalisme. Ze zijn druk bezig, regelen veel maar of ze ook aan persoonlijke geloofsontwikkeling doen? Nauta vindt dat de grote kerken blijven hangen in ontkenning van hun plek in de marge en pleit voor een gezamenlijk kerkelijk rouwproces om het verlies aan invloed.

In de woorden van Nauta lijkt mij een uitdaging te liggen voor kerkelijk opbouwwerk. Enerzijds stimuleren van individuele geloofsontwikkeling, anderzijds het serieus nemen van de realiteit en starten van een rouwproces. Over het eerste een enkele zin. Ik ben benieuwd of het traditionele kerken de komende jaren gaat lukken om een rol van betekenis te spelen bij het bereiken van nieuwe buitenstaanders. Zij lijken te veel ingesteld op het verstand, te weinig op beleving.

Dan het rouwproces. Kerkopbouw zien als begeleiding van afbraakprocessen die ook zo durven benoemen en daar rituelen bij bedenken -dat moeten we in elk geval binnen de PKN nog helemaal leren. Een paar voorbeelden. Missionair werk is de komende jaren prioriteit

in de PKN, wat zich ook in formatie op landelijk niveau heeft vertaald. Daarentegen was er enkele jaren geleden niet langer ruimte voor een specialist op het gebied van kerkgebouwen. Terwijl de problematiek rondom afstoting en herinrichting heel groot is.

Bij de samenstelling van het vrijwilligers-werkboek *Werven, begeleiden en uitzwaaien* kon ik nauwelijks praktijkvoorbeelden en goede reflectie vinden bij 'uitzwaaien', afscheid nemen. Er is veel literatuur over kerkplanting en vitalisering, doelgerichte gemeentes en herbergen. Maar nauwelijks iets over zorgvuldige 'afbraakbegeleiding' bij geloofsgemeenschappen die ophouden te

bestaan, hun kerkgebouw moeten afstoten. Hoe komt dat? Is er sprake van collectieve verdringing van de teruggang als realiteit? Houden we in ons hart nog steeds vast aan de vanzelfsprekendheid van het kerklidmaatschap?

Kerkelijk opbouwwerk is bij uitstek de werksoort die droom en werkelijkheid bij elkaar kan houden. Het is te hopen dat kerkelijke beleidsmakers hier de komende jaren meer oog voor krijgen, voordat de laatste kerkopbouwer het licht uitdoet.

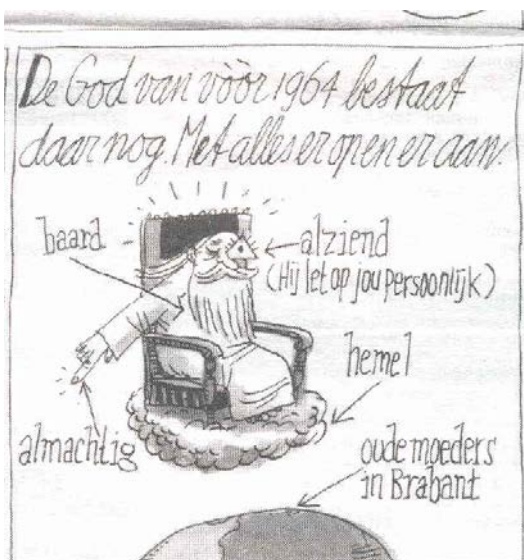
ARTIKEL

Cijfers als kans

Els Deenen, gemeente-opbouwer Protestants Dienstencentrum Overijssel - Flevoland

Op de dag dat Willemien Boot mij vroeg, om in de Nieuwsbrief te reageren op de vraag hoe de "cijfers" in de praktijk van mijn werk als gemeenteopbouwer een rol spelen, kreeg ik een telefoontje van de Exodus-gemeente uit Rijssen: "Onze dominee heeft enkele weken geleden gepreikt over het SCP-rapport (!).

We zien de laatste jaren ook dat de "rand" van onze gemeente steeds breder wordt. Onze kerkelijke gemeenschap is ons lief, het samen vieren en het handen en voeten geven aan ons geloven inspireert ons als kern nog steeds – maar we zien de betrokkenheid teruglopen. Het is ons duidelijk dat we hier iets mee moeten – en dat willen we ook. Kunt u ons helpen met plannen maken voor de toekomst?"

Dit soort vragen belanden de afgelopen jaren voortdurend in allerlei variaties op mijn bureau. Over het algemeen niet vanuit een negatieve drive, vanuit moedeloosheid of hopeloosheid, maar vanuit het uitgangspunt dat er wat te doen moet zijn. Niet om het schip van de toenemende ontkerkelijking te keren, want de trend buig je als doorsnee PKN-gemeente niet even om, maar om het belang van een gelovige gemeenschap voor mensen binnen en buiten de kerk opnieuw waar te maken. Gemeenten die met deze vragen aan de slag willen, zijn gemeenten die de cijfers als kans willen zien, en dat is volgens mij essentieel als het gaat om beleid met betrekking tot de toekomst van de gemeente: je moet overtuigd zijn van je bestaansrecht, je moet erin geloven!

In het proces dat daarop volgt, besteed ik in ieder geval aandacht aan twee vragen. De eerste vraag richt zich naar binnen, en heeft te maken met de kern van het gemeente-zijn. We zoeken naar bronnen van geloof, die de gemeente ooit hebben geïnspireerd. Daarbij probeer ik aan te sluiten bij wat er voorhanden

is. We zoeken naar een bijbels verhaal of beeld waar de gemeente zich mee kan identificeren.

Waarom hebben jullie jezelf twintig jaar geleden “Exodus-gemeente” genoemd? Wat betekende het verhaal van de uittocht voor jullie? Waarom ben je destijds op weg gegaan? Heb je het beloofde land nog voor ogen? Hoe ziet dat er uit? En de mensen die terug willen naar de vleespotten van Egypte: wat kun je met hun verlangens? Waardoor laat je je leiden tijdens het vervolg van je tocht? Heeft - of krijgt - het verhaal in deze tijd een nieuwe betekenis? Kan het jullie opnieuw inspireren? Hoe word je wie je bent?

De tweede vraag richt zich naar buiten, naar de “rand”, en de mensen “over de rand”: hoe kun je in je eigen woonplaats gemeente van Christus zijn? Waar liggen de behoeften van de mensen die niet (meer) kerkelijk betrokken zijn, maar die zich wel degelijk bezighouden met existentiële vragen? Hoe kun je daar op inspelen? Ga je terughoudend om met het verzoek om een begrafenis van iemand die niet (meer) kerkelijk betrokken was, of zie je zo’n uitvaart als een van de werken van barmhartigheid, en geef je met liefde gehoor aan de vraag oma vanuit de kerk te begraven? Heb je daar - als er veel van dergelijke verzoeken zijn - als gemeente opgeleide leken voor en is dat aanbod in brede kring bekend? Is er een rouwgroep waar juist mensen die niet meer elke zondag in de kerk zitten, terecht kunnen met hun vragen, waar pastorale zorg wordt geboden? En doe je dat dan met een al of niet verborgen (missionaire) agenda, of wil je er bewust ook zijn voor de kerk buiten de kerk, zonder de behoefte om “zieltjes te winnen”? Het is maar een voorbeeld.

De manier waarop ik als gemeenteopbouwer met deze vragen omga, zegt iets over hoe ik zelf, vanuit mijn geloof, tegenover de cijfers

sta. Ik leg het hoofd niet in de schoot, en zie ze als een uitdaging. Voor mijn eigen geloven acht ik het essentieel deel uit te maken van een gelovige gemeenschap, om samen te kunnen vieren, leren en dienen. Ik zou niet zonder willen en kunnen. Maar ik zie dat anderen dat wel doen, of leven met een incidentele betrokkenheid bij een kerkelijke gemeente.

Voor de kerk van de toekomst acht ik daarom de dubbele focus van belang: aandacht voor de betrokken kern, die vorm geeft aan de gelovige identiteit van de gemeente: wie ben je, en waarom doe je wat je doet? Wat inspireert je daarbij? En daarnaast, even belangrijk, het van buiten naar binnen denken: waar hebben mensen buiten de kerk behoefte aan, als het gaat om levens- en geloofsvragen, en hoe kunnen we daar, vanuit onze identiteit, aan tegemoet komen?

Ik geloof dat de christelijke gemeente ook in de toekomst bestaansrecht heeft. Met een kleine kern zal de organisatie zo smal mogelijk moeten zijn. Om ook aan incidentele betrokkenheid recht te doen, zal er meer projectmatig moeten worden gewerkt. In plaatsen waar wat te kiezen valt, kunnen verschillende mentale gemeenschappen zich profileren. In andere plaatsen zullen één of twee kerkelijke gemeenschappen een veelkleurig en gevarieerd aanbod moeten hebben, om tegemoet te komen aan de pluriformiteit. Gemeenten zullen meer moeten samenwerken met anderen, daar waar de doelstellingen in elkaars verlengde liggen, binnen- en buitenkerkelijk. Ik zie die manier van werken in afzonderlijke gemeenten groeien.

Van harte werk ik mee aan het vormgeven van de kerk van de toekomst!

ARTIKEL

Recht praten wat krom is -de Blijde Boodschap van het S.C.P.

Niels Morpey, basispastor, student LUCE Kerkopbouw

Wat doet zo’n SCP rapport me als basispastor nu? Ik leg het niet naast me neer. Ik haal ook m’n schouders niet op. Want dan ben je blind en doof. Als ik rondkijk in de kerken waar ik voorga constateer ik ook dat de cijfers kloppen al werk ik in een gebied met een sterke christelijke cultuur (het gebied tussen Leusden, Barneveld, Nijkerk en Ermelo).

Ik hoef de cijfers hier niet te herhalen, maar ik constateer toch een aantal opmerkelijke dingen.

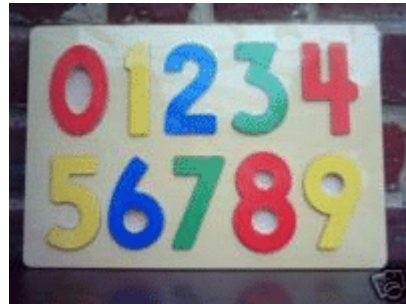
De secularisatie these is geen voortdurende wals die alles op zijn weg platwalst. Per land en regio zijn grote verschillen. Het (relatieve) aantal atheïsten groeit ook niet. Het gaat niet om een natuurwet die eindigt in de totale verdamping van religie. Dat wil niet zeggen dat de crisis van de kerken niet ernstig is en diepgaand. En er is ook geen reden om te denken dat het dieptepunt is bereikt.

De aanhang van de grote kerkgenootschappen zal blijven dalen, maar er is groei van evangelische en migrantenkerken. De evangelische stromingen hebben meer het karakter van bewegingen, bieden ervaarbare gemeenschap en zijn sterk gericht op beleving en gevoel. Ze zijn ook doelgerichter en hebben aandacht voor het ingroeien van nieuwe leden. Uit eigen ervaring weet ik dat de instroom van migranten in de kerk ook een stimulerend effect kan hebben op de hele gemeenschap. Het prestige van de kerken is afgenomen en ook het (overspannen) vertrouwen in kerken. Dat kun je als negatief bestempelen, maar hier is ook een kans. Er is een minder overspannen positieve en -naar ik hoop- ook minder negatieve beeldvorming. Dat geeft kansen om op meer reële wijze kerk te zijn, bescheidener en met minder macht (en zo hoort het toch?). De houding van jongeren die ik ontmoet is open, vaak belangstellend.

Een groot percentage Nederlanders noemt zich religieus en hangt religieuze denkbeelden aan. Er is zelfs sprake van een stijging van bepaalde overtuigingen als 'het leven na de dood', 'de zin van het gebed' en 'het geloof aan wonderen', vooral onder jongeren. Nu brengt de eerste vogel geen lente, maar er is zeker een openheid voor religieuze denkbeelden.

Babylon

Wat de katholieke kerk betreft ben ik blij (met vele pastores) dat de tijd van de zinloze en uitputtende polarisatie voorbij is. De

katholieke kerk zal blijven krimpen maar toch een zichtbare minderheid blijven en ik wil meewerken aan een bescheidener kerk, die het evangelie op authentieke wijze present stelt. Ernst Henau pleit in *Hoe kunnen wij zingen op vreemde grond? Over de kerk als minderheid* (Valkhof Press, 2005) voor een diasporaspiritualiteit. Niet de Uittocht uit Egypte naar het beloofde land, maar de Uittocht uit Jeruzalem naar Babylon is het richtinggevende verhaal voor de kerken in West-Europa in onze tijd. Gelovigen zijn ballingen, vreemdelingen in eigen land. Die ballingschap hoef je niet per se te interpreteren als straf of verstoting. We zijn in de verdrukking gebracht, opdat we Hem zouden vinden. God woont niet alleen in het beloofde land of in de tempel in Jeruzalem, God is aanwezig in ons dagelijks leven. Niet de machtige organisatie en de imposante gebouwen zijn ons houvast, niet het aanzien en prestige geven ons vertrouwen, niet het bijzondere en het grootse streven we na, wij zijn het die Hem aanwezig stellen in de wereld, wanneer we de Geest ruimte geven. Daarvoor hebben we naast moderne communicatiemiddelen en bovenlokale spirituele centra ook een 'territoriale verankering' van het geloof nodig. Ontmoeting van mens tot mens is bij een levensbegeleidende pastoraal noodzakelijk. En die is plaatsgebonden, het zijn plekken waar mensen elkaar kunnen ontmoeten en geloof beleven en leven.

De vergeten trend. Toekomst voor religieus leiderschap van vrouwen?

Anne-Claire Mulder, docente vrouwenstudies

Daar zaten we dan in een zaaltje bij elkaar, kerkelijk opbouwwerkers en andere deskundigen uit het land, om te praten over de godsdienstige veranderingen in Nederland, over de toekomst van God, over de godsbeelden van dominees.

Cijfers en trends gingen over tafel: in 2020 zegt nog maar 4% van de Nederlanders dat ze lid is van de PKN; ook de RK Kerk slinkt, hoewel minder. Een van de grote trends op religieus gebied is een hang naar orthodoxie – islamitisch, protestants, oosters-orthodox. Evangelische bewegingen groeien; ook zal er sprake zijn van een groeiende interesse voor een boeddhisme van westerse snit, een verwatering van het vrijzinnig protestantisme, belangstelling voor religieus humanisme. Jonge dominees / voorgangers / priesters hebben een traditioneler godsbeeld dan hun oudere collega's, vrouwelijke voorgangers / dominees / priesters een immanenter godsvoorstelling dan mannelijke, het vaderbeeld van God blijft overheersen: voorgangers van beide seksen gebruiken dit beeld veel. En toen viel er een kwartje: als de toekomst aan de orthodoxie is, dan is er geen toekomst voor vrouwen in het ambt. Orthodoxe en trouwens ook veel evangelicale groeperingen houden vast aan een vrij letterlijke bijbelinterpretatie, aan traditionele genderverhoudingen, en dat betekent dat ze het religieus leiderschap van vrouwen afwijzen. Voor een feministe met hart voor de kerk een onrustbarende gedachte. Sinds dit kwartje viel, is het druk in mijn hoofd. Tegenstrijdige interpretaties dringen om voorrang.

Zo denk ik: ja, geen wonder dat de kerk een door mannen gedomineerd instituut blijft. Een Vader-God wordt eerder vertegenwoordigd door zonen dan door dochters, een Heer eerder door dienaars dan door dienaressen; een Heer woont in een vaste burcht en zweeft niet over de wateren. Dat is al eeuwen zo, daar veranderen die honderd jaar vrouwen in het ambt niets aan. Ook moderne trendwatchers als Adjiedj Bakas en Minne Buwalda vinden het vanzelfsprekend dat God een man is, ondanks hun aandacht voor de genderspecten van religie. Hun boek *De toekomst van God* gaat

vergezeld van een CD 'met muziek waar *Hij* van houdt'. (cursief ACM)

Nog verontrustender is de gedachte dat het 'oplossen' van het vrijzinnig protestantisme en/of van de PKN zou samenhangen met het feit dat zij wél vrouwen in het ambt hebben staan?

Maakt dat die kerken minder interessant? En voor wie dan? Is er soms sprake van de wet van Sullerot? Evelyne Sullerot stelde al 40 jaar geleden vast dat zodra vrouwen worden toegelaten tot een beroep, het aanzien van dit beroep daalt, zodat mannen niet meer geïnteresseerd zijn in zo'n beroep. Die wet verklaart mogelijk de dominantie van studentes op de theologische opleidingen, maar verklaart ze ook het 'oplossen' van de PKN? Of heeft die meer te maken met het feit dat een vrijzinnige opvatting van bijbel en traditie, die religieus leiderschap van vrouwen mogelijk maakt, bij de meeste mensen samengaat met een individualistische levenshouding, met 'zwakke' bindingen aan gemeenschappen en instituties?

Een andere keer denk ik: hebben die onderzoekers en trendwatchers wel rekening gehouden met de druk tot verandering, die de strijd van (jonge) vrouwen om erkenning van haar religieus leiderschap in orthodoxe kringen teweeg brengt en zal brengen? Stel dat in die religieuze gemeenschappen vrouwen dominee, priester of imam zouden mogen worden, wat

zal dan het effect zijn? Leidt dat tot meer vrijzinnigheid, ledenverlies, verdere secularisering? En als ze die druk zouden weerstaan? Wat zou dan gebeuren? Zouden steeds meer vrouwen, de meerderheid van de religieus betrokkenen immers, zich afwenden van religieuze instituties, omdat die het religieuze leiderschap van vrouwen niet erkennen? Geen wonder dat we dan alleen kleine, mannelijk gedomineerde religieuze instituties overhouden: de vrouwelijke meerderheid haakt af!

En waar gaan die onkerkelijke, maar religieuze mensen naar toe, (als ze niet boeddhist worden tenminste)? Komen ze samen? Waar komen ze samen? Passen die plaatsen en tijden van samenkomst binnen de alledaagse associaties

met het woord 'kerk'? Welke kenmerken heeft 'kerk' als ze 'als water' is? Welk godsbeeld is dan dominant, welke vorm van devotie? Welke rollen spelen vrouwen daarin?

En zo kom ik van het een op het ander.

Transformatie van religie, zo noemt de WRR het proces waar we middenin zitten. Een proces dat onlosmakelijk verbonden is met de veranderingen in de genderverhoudingen. Ook al wordt dat nogal eens over het hoofd gezien....

Anne-Claire Mulder is docente vrouwenstudies theologie aan de Protestantse Theologische Universiteit met speciale aandacht voor praktische ecclesiologie

GESPREK

Kerken krimpen – maar niet allemaal

Willemien Boot sprak Hans Visser, SKIN kerken

Hans Visser zat jaren in Afrika, werkte bij het Hendrik Kraemer Instituut, en stond in Nederland aan de wieg van het Platform Inheemse Kerken (1992) dat uitmondde in SKIN: Samen Kerk in Nederland (1995).

Het SCP-rapport *Godsdienstige Veranderingen* heeft een bijlage, alleen op internet, over migrantenkerken. De recente onderzoeken *Gebedshuis voor alle volken* en *Migranten in Mokum* (zie WKO Nieuwsbrief 2006 okt) zijn daarin niet meer verwerkt.

Migrantenkerken groeien, signaleert ook dit SCP-rapport. Uiteraard heeft dat te maken met migratie: mensen komen naar Nederland en brengen hun kerk mee, of een bestaande kerk groeit. De Evangelische Broedergemeente in Nederland groeide sterk na de onafhankelijkheid in Suriname. Na 1990 kwamen veel mensen uit Oost Europa hierheen en de orthodoxe kerken groeiden hun panden uit. Aziatische kerken groeien ook, maar bij migrantenkerken denken mensen toch allereerst aan Afrikaanse kerken.

Vanuit SKIN weet je veel van migrantenkerken. Hoe kijk jij tegen die groei aan?

Hans Visser: “Door migratie groeien bestaande internationale kerken en verkleuren ze, zoals Anglicaanse kerken, de Scots International Church Rotterdam. In Utrecht vulden wetenschappers, studenten en ex-pats

traditioneel de Anglicaanse kerk, een beetje elitair. Nu komen er andere economische migranten bij en verandert de kerk niet alleen van kleur...”

Daarnaast brengen migranten hun eigen kerken mee van thuis, een *home away from home*: diensten in je eigen taal, liederen en gebeden waar je geen vertaalslag voor hoeft te maken.”

Waarom groeien Afrikaanse kerken?

“Ze zijn erg gastvrij en betrokken bij Nederland, bidden voor regering en de koningin, ze leveren bouwstenen voor sociale cohesie. Ze vangen jongeren op met huiswerkbegeleiding, muziek- en toneelgroepen, bieden structuur. Er zijn gebedsgroepen, vrouwengroepen, diaconale initiatieven. Er is vitaliteit en een groeiend zelfbewustzijn. Ze overleggen soms met de gemeentelijke overheid over hun projecten. Veel Afrikaanse kerken kiezen er voor zich als internationale kerk te profileren. Ze kiezen voor diensten in Engels en Nederlands, waar de eerste generatie het in Engels en bijvoorbeeld Twi (een Ghanese taal) deed. De kinderen zitten hier op school. Die leren de

ouderen, de zondagsschoolleiding, wat in Nederland gebruikelijk is. In Utrecht leidt een Nigeriaanse voetballer een kerk die nu leden uit heel Afrika, uit Nederland en veel Engels-sprekenden trekt.”

Kunnen Nederlandse kerken kunnen leren van migrantenkerken?

Visser: “Begin maar simpel: leer elkaar kennen, ga op bezoek, wissel koren uit, ga zondagmiddag naar je eigen kerk: wie huurt er

dan? Maar ik voel ook moeite: ‘wij krimpen en vergrijzen, zij groeien en kopen onze kerken over’. En ‘liggen we theologisch niet mijlenver uit elkaar, wij willen toch onze vrijzinnigheid, de vrouw in het ambt en homo’s openlijk in de kerk houden...’ Ja, er is een grote bandbreedte in kerken, maar we zijn toch allemaal volgelingen van Christus?”

GESPREK

Wat wij doen is een reactie op de trends

Willemien Boot sprak Stefan Paas, missionair opbouwwerker

Stefan Paas (spaas@vianova-amsterdam.nl) is missionair opbouwwerker bij Via Nova Amsterdam / Christelijk Gereformeerde Kerk Amsterdam. Meer info op www.vianova-amsterdam.nl

Hoe ervaren jullie de SCP cijfers? Religie is in, kerk is uit?

Wij leven in dezelfde wereld, wij merken de trends ook. Wat wij doen is eigenlijk een reactie daarop.

Individualisering, consumentisme: daar proberen wij bij aan te sluiten. Met de Christelijk Gereformeerde Kerk Amsterdam was het rond 2000 bijna afgelopen. Die gemeente is aan het vitaliseren, dat werk is gezegend. Maar we zien ook dat niet iedereen zich daar thuis gaat voelen, dus bieden we andere contactmogelijkheden aan: vrijwilligerswerk via Stichting Present, debatten bij VIP05, en samenkomsten in de Vondelkerk, laat op de zondagmiddag, onder de noemer Via Nova Amsterdam: een nieuwe weg met oude papieren. Dat groeit heel langzaam, we hopen dat we met Pinksteren 2007 kunnen beginnen een gemeenschap te vormen, een gemeente te stichten.

Plek op de markt veroveren

Via Nova is nog ‘nergens’, wij moeten ons een plaats op de markt verwerven. Met veel interesse las ik het boek van Erik Sengers over *Aantrekkelijke Kerk* die het over doelgroepen en marketing heeft. Wij mikken op mensen tussen de 20 en 40 jaar, de meesten daarvan zijn hoogopgeleid, soms nog student, anderen met een goede baan. Waarmee zouden die ons

vergelijken? De Balie? Het Concertgebouw? Dus onze samenkomsten moeten goed verzorgd zijn. Wel met amateurs (liefhebbers), maar niet amateuristisch. Bestaande kerken zijn meer bezig met vasthouden van de leden, van het bekende, maar voor ons is dit nieuw, heeft dynamiek. Durven we deze samenkomst, dit gebouw, deze toespraak (we noemen het geen preek) aan vreemden te presenteren? We gaan voor kwaliteit.

Voor een tijdje

Mensen horen niet meer vanzelfsprekend ergens voor altijd bij. Als ze lid worden van Via Nova zal dat een thuis voor een tijdje zijn. De trend die Bakas & Buwalda signaleren in *De Toekomst van God* dat iets een belevenis moet zijn, een *event*, merken we ook. Daar proberen we op in te spelen, met de thema’s en aankleding van onze bijeenkomsten. Dat we zelf mensen moeten vinden die mee willen doen houdt ons ook alert. Je realiseert je dat in een gemiddelde boekwinkel meer Da Vinci-code-achtige of esoterische boeken staan dan serieuze kost over christelijke geloof: stel dat mensen nieuwsgierig zijn, waar vinden ze dan informatie? Welke theologen schrijven goed toegankelijk voor niet-vakgenoten? En voor jongeren die niet van die boeken-lezers zijn?

De parochie in beweging

Harry Bisseling, hoofd Personeelsdienst en Pastorale Organisatie, Aartsbisdom Utrecht.

Er doen zich belangrijke verschuivingen voor in de kerkelijke binding, merken de auteurs van het SCP rapport *Godsdienstige veranderingen in Nederland* op. Dat is voor ons, beleidsmakers en kerkelijk opbouwwerkers van het Aartsbisdom Utrecht, allang geen nieuws meer.

Al een aantal jaren bespreken we jaarlijks in de Bisdomraad, het hoogste bestuursorgaan van ons bisdom, de kerncijfers uit de kerkelijke statistiek van het Rooms Katholiek Kerkgenootschap in Nederland (www.ru.nl/kaski) en de kerncijfers per parochie. Het is duidelijk dat de kerkelijke participatie en de wekelijkse kerkgang nog steeds afnemen. We verwachten dat deze trend zich de komende jaren nog wel zal doorzetten. Gevoegd bij de afname van het aantal dopen, huwelijken en uitvaarten, betekent dit wel dat het traditionele pastoraat steeds minder tijd zal vragen van pastorale beroepskrachten en vrijwilligers.

We gebruiken de cijfers om wat scherper in te zoomen op de plaatselijke geloofsgemeenschap. Hoe verhouden de cijfers van de ene parochie zich tot die van de andere parochies in het parochieverband en hoe verhouden de parochieverbanden zich tot elkaar? Welke verschillen zien we tussen de steden en het platteland, tussen het oosten en het westen van ons bisdom? Wat ons bisdom betreft is het bijvoorbeeld duidelijk dat het aantal kerkgangers in het oosten van het bisdom hoger is dan in het westelijk deel en de grotere steden. Hoe zit het met de leeftijdsopbouw van de parochies? Hoeveel vrijwilligers zijn er? Deze cijfers zijn van belang waar het gaat om de vitaliteit van de plaatselijke geloofsgemeenschap en haar perspectief. Dat de kerkelijke participatie en de wekelijkse kerkgang sterk afnemen, daar schrikken we niet zo meer van. We zijn veel benieuwder naar de effecten van onze activiteiten. Lukt het ons om nieuwe doelgroepen te bereiken? Vinden jongeren aansluiting bij onze activiteiten? Lukt het ons om ook buiten de muren van het kerkgebouw te getuigen van de hoop die in ons leeft, van betekenis te zijn voor het samenleven van mensen?

Daarnaast maken de kerncijfers ook duidelijk dat het aantal pastorale beroepskrachten sterk

afneemt. Prognoses van het KASKI laten zien dat in 2010 in ons bisdom nog slechts 90 priesters, 11 diakens en 127 pastoraal werkmensen en werkers beschikbaar zullen zijn voor het parochiepastoraat. Hoe verhouden de huidige cijfers zich tot die prognoses? Wat betekent dat voor ons personeelsbeleid? Zijn we nog aantrekkelijk als werkgever? Of lopen ze de deur van het parochiepastoraat voorbij en kiezen de afgestudeerden voor het categoriale pastoraat? In dit verband valt het ons op dat we door onze keuze voor pastorale teams en daarbinnen een geprofileerde werkverdeling aantrekkelijk zijn voor starters in het pastorale beroep.

Weerbarstige werkelijkheid

We zien en horen dat besturen en werkgroepen zich inspannen om de parochie overeind te houden, maar tot hun grote teleurstelling steeds opnieuw ontdekken dat het draagvlak voor hun werk steeds kleiner wordt. De parochie heeft grotendeels haar aantrekkingskracht verloren op mensen, die geworteld zijn in de moderne cultuur. Tegen deze achtergrond hebben we ons in 2000 de vraag gesteld op welke wijze we het beste antwoord zouden kunnen geven op deze ingrijpende veranderingen in onze maatschappelijke en religieuze cultuur. In ons zoeken naar een antwoord hebben we aansluiting gezocht bij onze oorspronkelijke evangelische opdracht en proberen in te spelen op de kansen en mogelijkheden die we op dat moment zagen. Missionair worden, gezamenlijke verantwoordelijkheid, en samenwerken en profileren zijn vanaf dat moment de sleutelwoorden geworden van ons beleid. In die eerste jaren hebben we veel tijd besteed aan het verwerven van draagvlak voor deze beleidskeuze. We zijn in gesprek gegaan met parochiebesturen en pastorale beroepskrachten. We hebben instemming gevonden, maar ook veel bezwaren gehoord. Opvallend daarbij was dat bij de besturen de instemming groter was, en bij de pastorale beroepskrachten de bezwaren. In 2003 hebben

we al deze op- en aanmerkingen verwerkt en uitgeschreven in onze werkmap *Op weg naar missionaire geloofsgemeenschappen* en die vervolgens aan alle parochies en pastorale beroepskrachten toegestuurd. Tijdens een WKO-studiedag over kerkelijk beleid en kerkelijk opbouwwerk in 2004 heeft onze vicaris-generaal, P. Rentinck, de belangrijkste contouren van onze beleidskeuze geschetst (tekst op www.wvko.nl > studiedagen > 2004).

Naar onze overtuiging kan deze nieuwe beleidskeuze alleen gerealiseerd worden in een stevig groot verband, binnen een goede bestuurlijke en voorwaardenscheppende structuur. Daarom hebben we van meet af aan ingezet op een nieuwe organisatie en inrichting van het parochiepastoraat. Daarvoor hebben we voorgesteld de krachten van parochies te bundelen in parochieverbanden en die van pastorale beroepskrachten in pastorale teams van tenminste vier fulltime personen, waarin ieder een eigen profiel heeft, een eigen deskundigheid. Voor dat doel hebben we vier profielen ontworpen:

- de liturgist
- de parochiecatecheet
- de diaconale werker
- en de pastorale opbouwwerker.

Hun belangrijkste opdracht is om de vele vrijwilligers, die het pastoraat in de plaatselijke geloofsgemeenschap mee dragen, te coachen en inspireren. Met deze keuze voor profileren krijgt de dubbele zending van de kerk alle ruimte. De parochie is er niet alleen voor

zichzelf en voor de eigen leden, maar evenzeer voor wie daar niet (meer) toe behoren. Met het bundelen van de beschikbare krachten geven we tevens een antwoord op het inzicht dat het niet meer op eigen kracht kan. In een krampachtige poging het bestaande te behouden, zijn al teveel parochies, beroepskrachten en vrijwilligers buiten adem geraakt.

Elke opbouwwerker zal het beamen. Wie inzet op een ingrijpende vernieuwing van het parochiepastoraat, dient te zorgen voor voldoende begeleiding en ondersteuning. We hebben daarom aan de dekenaten gevraagd het veranderingsproces in de parochieverbanden te begeleiden. In de praktijk betekent dit dat het vaak de dekenale opbouwwerker is, die deze begeleiding voor zijn rekening neemt. Dat is geen eenvoudige opgave, omdat veel parochies hun eigen voortbestaan nog steeds hoog op de agenda hebben staan. Hun uitgangspunt is nog sterk hoe kunnen wij zelf beter worden van die samenwerking. De vraag hoe de gezamenlijke parochies hun kerkelijke presentie binnen de grenzen van het parochieverband beter, uitdagender en inspirerender vorm kunnen geven, is voor een de meeste parochies nog een ver van mijn bed show.

De begeleiding van de pastorale teams is een diocesane verantwoordelijkheid gebleven en wordt aangestuurd vanuit de personeelsdienst. In de praktijk is de uitvoering toevertrouwd aan diocesane en dekenale opbouwwerkers. Deze teambegeleiders komen maandelijks bij elkaar om ervaringen uit te wisselen, begeleidingsinstrumenten te ontwikkelen en nieuwe lijnen uit te zetten voor de concrete invulling van hun begeleiding.

In de begeleidingen van de parochieverbanden en de pastorale teams en in de dekenale visitaties maken we vaak gebruik van de eerder genoemde cijfers om besturen en pastorale beroepskrachten te laten zien, wat het effect is van hun huidige inspanningen en met hen te zoeken naar concrete mogelijkheden voor nieuwe initiatieven en het benaderen van nieuwe doelgroepen. In de praktijk worden het belang en de noodzaak van wijzigingen in het pastorale aanbod wel onderkend, maar de pastorale praktijk van elke dag is zo weerbarstig dat pastorale vernieuwing nog maar moeizaam op gang komt. Meerdere parochieverbanden en pastorale teams moeten

hun draai nog vinden. Anderen hebben eerste stappen gezet op het pad van de pastorale vernieuwing. Wat dit betreft is er sprake van een grote ongelijktijdigheid.

Monitor

Na twee jaar wilden we wel eens weten hoe we er nu voor staan. Wat lukt en wat niet? Het KASKI heeft daarom op ons verzoek een monitor ontwikkeld, waarmee we een eerste peiling hebben gedaan bij de stuurgroepen van de parochieverbanden, de pastorale teams en de individuele teamleden. Vanuit 33 van de 45 verbanden is gereageerd. Het beeld dat hieruit naar voeren komt is dat de beleidskeuze van het bisdom weliswaar wordt gewaardeerd als een inspirerende en voortvarende beweging tot verandering, maar dat het beleid in de praktijk moeilijk uitvoerbaar is. Toch zijn er in de afgelopen jaren meerdere nieuwe initiatieven ontwikkeld. Daarbij valt op dat veel van deze initiatieven op jongeren zijn gericht. Verder zijn er activiteiten opgezet voor asielzoekers en vluchtelingen, sociale minima, nieuwkomers en activiteiten gericht op de interreligieuze dialoog. Nieuwe doelgroepen en maatschappelijke betrokkenheid worden het vaakst genoemd als invalshoek. De pastorale teams noemen de geloofsverdieping als terrein waarop de meeste activiteiten zijn ontwikkeld. Cultuur en kunst worden het minst genoemd als werkterrein. De tevredenheid over deze activiteiten is erg groot. Wanneer we die vraag toespitsen op het profiel van de pastorale opbouwwerker dan worden onder andere het oecumenisch welkom- en bezoekwerk genoemd, presentiepastoraat, oprichten van kleine kerkelijke gemeenschappen, en contacten met senioren en jonge ouders.

De uitkomsten van deze monitor laten zien dat we weliswaar op het goede spoor zitten, maar dat er nog veel werk te verzetten is. Veel hangt af van de kansen en mogelijkheden die de pastorale teams en de vrijwilligers ter plekke zien. Dat zij kunnen terugvallen op de

begeleiding en ondersteuning van de diocesane en dekenale opbouwwerkers is daarbij van wezenlijk belang. Ook de versterking van hun deskundigheid via deelname aan de leergangen van LUCE (www.luce.nl) en de teamtrainingen dragen daaraan bij. In samenwerking met LUCE hebben we voor elk profiel een leergang ontwikkeld. Deelname is verplicht, de kosten worden door het bisdom vergoed. Ook de regelmatige dekenale bijeenkomsten van deze geprofileerde teamleden onder leiding van bijvoorbeeld de dekenale opbouwwerker als het gaat om het profiel van de pastorale opbouwwerker, betekenen een aanzienlijke versterking van de mogelijkheden om de pastorale praktijk werkelijk te vernieuwen en beter te laten aansluiten bij die vele buitenkerkelijken, die in de cijfers in steeds grotere getale zichtbaar worden. Regelmatig moet de eigen motivatie versterkt worden, omdat de zuigkracht van het traditionele pastoraat nog steeds erg groot is. Menco van Koningsveld spreekt in zijn promotieonderzoek over het kolonialisieren van de parochie door vrijwilligers (*Aan de vruchten herkent men de boom*, 2005, zie WKO Nieuwsbrief 2005 okt). In een aantal begeleidingen van parochieverbanden ontdekken we nu dat kerkgangers een vergelijkbare invloed hebben. Daarmee maakt de opgave om de plaatselijke geloofsgemeenschap te ontwikkelen tot een missionaire er niet gemakkelijker op. In dat perspectief is de uitkomst van de eerder genoemde monitor hoopgevend, ook al lijken cijfers het tegendeel te beweren.

In dit verband is het rapport van de WRR *Geloven in het publieke domein* opvallend. Er komt weer ruimte om te praten over de relevantie van religie voor de samenleving. Er zijn mensen voor wie religie nog steeds van betekenis is. Alleen zoeken zij nieuwe vormen. Misschien vinden we elkaar onderweg. Die uitdaging nemen we met ons diocesane beleid aan, richting 2010 en verder.

|

